

ÉSZREVÉTELEK

[Köpeczi Béla „Kitekintés: Erdély útja 1918 után” címmel az Erdély története
harmadik kötetébe írott tanulmányához]*

ad 1. o. {1733. o. 1. bekezdés}

Az 1. bek. utolsó mondata helyett bátorkodom javasolni:

„De ettől kezdve Erdély fogalma is megváltozott: a köznyelvben, majd a tudományos és politikai terminológiában is egyre általánosabban meggyökerezett gyakorlatot követve, a továbbiakban Erdély néven foglaljuk össze azt az egész területet, amelyet a trianoni békeszerződés Magyarországtól Romániához csatolt, beleértve tehát nemcsak a történeti Erdélyt, hanem az attól sokban eltérő egykori magyarországi részeket is, bár ezeket a román demográfiai szaknyelv gyakran Körösvidék–Máramaros, illetve Bánát névvel illette, Transilvania nevét csupán a történeti Erdélyre és a Partiumra korlátozva.”

ad 2. o. {1733. o. 3. bekezdés}

Szerény nézetem szerint a Kisantant elsősorban a status quo biztosítása érdekében jött létre.

ad 3. o. {1734. o. 2. bekezdés}

„A két ország?” Így fogalmazva ez lehet Német-, és Olaszország is. Világos, ha megjelöljük: „Románia és Magyarország”.

„Békeszerződés rendszer” helyett javaslom: „Párizs környéki béke-rendszer”.

A gondolatjelbe zárt szövegre tekintettel talán helyesebb, világosabb az „és” helyett a „nem kevésbé” használata.

ad 3–4. o. {1735. o. 1. bekezdés}

A szegletes zárójelbe zárt szöveg helyett a következőt javaslom:

„A gazdasági fejlődést hosszabb távon egyre modernizálódó olajkitermelés, a szénbányászat, a vas- és acélgégyártás, kisebb mértékben a gépgyártó ipar előretörése jellemezte. Románia legjelentősebb nemzeti kincsét az olajmezők képezték, olajtermelése a nagy nemzetközi olajmonopóliumok behatolása nyomán már a háború előtt megközelítette a 2 millió tonnát, s így a világ ötödik olajtermelő állama lett. A szén- és ércbányászat, a gépgyártó ipar bázisai ellenben csaknem teljes egészében az erdélyi részekben voltak. A nagyipari vállalatokban, úgyszintén a bankokban jelentős volt a külföldi (francia, belga, német) tőkeérdekeltség, a magyar tőke jóval szerényebb erdélyi érdekeltségének kiszorítására csak később került sor.”

ad 4. o. {1735. o. 2. bekezdés}

A 2. bek. megkérdőjelezett első mondata nem elég világos.

* A megjegyzéssel kísért szövegrészeket fellelhetőségét az „Erdély története” harmadik kötetében { }-be tett oldalszám jelöli. Ugyancsak { } között szerepel a hivatkozott táblázatok kötetbeli sorszáma is.
602

ad 6. o. {1736. o. 2. bekezdés}

A lupényi halálos áldozatok számára nem találtam adatot, tehát tisztázásra szorul.

ad 8. o. {1737. o. 2. bekezdés}

A Romániához csatolt terület nagyságával kapcsolatban a magyar források ellentmondók. Idevonatkozóan a legmegbízhatóbbnak tartom Edelényi-Szabó Dénes (Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. = Magyar Statisztikai Szemle, 1928. 6. sz. 652–653.) alább részletezett adatait:

Erdély (a Partium nélkül)	56 407	km ²	
Partium	5 928	"	(ebből a Királyhágón inneni terület: 4531 km ²)
Bánát	18 246	"	
Egyéb magyarországi terület	21 640	"	
Összesen	102 221	km ²	

Erdély népesedéstörténetét tárgyaló munkámban mégis helyesebbnek véltem, hogy a román források azon adatát fogadjam el, mely szerint e terület nagysága 102 200 km², annál is inkább, mert az eltérés mindössze 21 km² Edelényi-Szabóval szemben. E szerint javaslom tehát a 8. oldal vonatkozó adatát helyesbíteni.

Ennek megfelelően a 2. pont szegletes zárójelbe foglalt részét a következő szöveggel javaslom helyettesíteni:

„Románia területe az első világháborút lezáró békeszerződések alapján az eddiginek több mint kétszeresére: 295 ezer km²-re növekedett. A 102 200 km² kiterjedésű Erdély a megnagyobbodott ország területének 34,8%-át tette ki.

E terület művelési ágak szerint a következőképpen oszlott meg:

Művelési ág	Erdély		Kárpátontúli terület		Románia	
	Ezer ha	%	Ezer ha	%	Ezer ha	%
Szántóföld	3 399	33,2	10 467	54,3	13 866	47,0
Rét, legelő	2 121	20,7	1 736	9,0	3 857	13,1
Erdő	3 282	32,1	3 166	16,4	6 448	21,8
Terméketlen	1 418	14,0	3 908	20,3	5 326	18,1
Összesen	10 220	100,0	19 277	100,0	29 497	100,0

Míg tehát Erdély területének csaknem harmadát erdő borította, s a felszántott terület aránya is alig volt ennél magasabb, a kárpátontúli országrész több mint fele része szántóföld volt, méghozzá kiváló minőségű.

Erdély népessége az 1930-ban tartott népszámlálás szerint 5 548 000 főt számlált, ami Románia 18 milliós összes népességének 30,7%-át tette ki.

Ugyanakkor az aktív (kereső) népesség megoszlását foglalkozási főcsoportok szerint az 1. {30.} sz. tábla szemlélteti. Ez világosan jelzi az ország túlnyomóan agrár jellegét és ipari elmaradottságát, de egyúttal rávilágít a két országrész eltérő vonásaira is a népesség foglalkozási összetétele tekintetében. Erdélyben ugyanis – A Kárpátokon túli országrésszel egybevetve – az agrár szektor alacsonyabb, a bányászatban és iparban foglalkoztatottak aránya viszont jóval magasabb volt.”

ad 9. o. {1737. o. 3. bekezdés – 1738. o. 1. bekezdés}

Az 1. bek. szegletes zárójelbe foglal mondata helyett javasolom:

„A bányászatban – bár a kibányászott só mennyisége csökkent – folytatódott a szén és a színesfémek kitermelése, fellendült a vasércbányászat, de különösen az erdélyi földgázmezők kiaknázása terén észlelhető jelentős haladás. (Lásd 2. {...} sz. tábla.)”

Az utolsó előtti bekezdésben a külföldi tőke arányára vonatkozó adatokat nem ismerem, ezért ellenőrzésükre nem vállalkozhatom. De a mondat kissé zavaros.

ad 10. o. {1738. o. 5. bekezdés}

A 2. bek. adatait az 1930-as népszámlálás hivatalos eredményei alapján helyesbítettem. E bek. utolsó mondatának szegletes zárójelbe zárt részét a következő szöveggel javasolom helyettesíteni:

„... még pedig 1910 óta 285 ezerrel, viszont a falusi népesség száma e 20 év alatt stagnált.”

ad 11. o. {1738. o. 7. bekezdés – 1739. o. 2. bekezdés}

A 3. ponttal jelzett bekezdés szegletes zárójelbe zárt része helyett az alábbi szöveget javasolom:

„Románia a világháborút lezáró békeszerződések alapján olyan területekkel (Erdély, Besszarábia, Bukovina) gyarapodott, melyek lakossága jelentős részben nem román nemzetiségű volt. Miként a 3. {31.} sz. tábla szemlélteti, az 1930-ban tartott népszámlálás hivatalos adatai szerint a megnagyobbodott ország 18 milliós népességéből több mint 5 millió állampolgár nem román nemzetiségűnek vallotta magát, s a nem román anyanyelvűek száma is csaknem ugyanennyi volt, míg a románság aránya az anyanyelvi statisztikában se haladta meg a 73%-ot.

Erdély népességének anyanyelvi és nemzetiségi megoszlásáról – szintén az 1930-as hivatalos adatok alapján – a 4. {32.} sz. tábla tájékoztat, amelyből kitűnik, hogy itt a románság aránya alig 8%-kal haladta meg az abszolút többséget, ugyanakkor a több mint 2,3 millió nem román nemzetiségű állampolgár a népesség 42,2%-át tette ki.

Az 1930-as nemzetiségi adatok és az 1910. évi népszámlálás anyanyelvi adatainak egybevetése az etnikai viszonyok jelentős változását tanúsítja. A magyarság 311 ezer lélekkel fogyott (a fogyás aránya 18,7%), ami részben azzal magyarázható, hogy a hatalomváltás után több mint 200 ezer magyar kényszerült elhagyni Erdélyt, részben annak következménye, hogy 1930-ban zsidó nemzetiségűnek vallotta magát mintegy 100 ezer magyar anyanyelvű izraelita, akik 1910-ben a magyar anyanyelvűek rovatában szerepeltek, minthogy a zsidóságot akkor csak a vallásfelekezeti statisztikában tartották számon, s román, rutén vagy más anyanyelvű izraelitákat is az anyanyelvi statisztika megfelelő rovatába sorolták.

A románság viszont 378 ezer fővel gyarapodott, azaz 13,4%-kal, ami – a világháború románokat is sújtó nagy embervesztésére tekintettel – meghaladja a természetes szaporulat alapján várható növekedés mérvét. A nagyarányú gyarapodás feltehető tényezői közül említést érdemel az Ókirályságból áttelepültek pontosan nem ismert száma, az érdekből tett nemzetiségi bevallások, a görögkeleti és görög katolikus magyarokkal szemben alkalmazott illetéktelen befolyás. A történeti demográfiai kutatás feladat körébe tartozik, hogy valamennyi említett, úgyszintén egyéb, itt nem részletezett zavaró tényezőnek a nemzetiségi statisztikára s annak esetleges torzulásaira gyakorolt

hatását tisztázza. Ettől eltekintve azonban illetékes szakkörök az 1930-as népszámlálást adatgyűjtési és adatközlési vonatkozásban egyaránt általában pozitívan értékelik.”

Az utolsó bekezdésben a földhöz jutottak számáról közölt adatokat a vonatkozó forrás ismerete nélkül nem ellenőrizhetem, de ellentmondónak tűni, hogy az egész országban 228 ezer, Erdélyben 212 ezer román kapott földet.

ad 12. o. {1740. o. 1. bekezdés}

Az utolsó bekezdésben kézírással bejegyzett rész törlendő.

A népesség vallásfelekezeti megoszlására vonatkozóan – ugyanúgy mint egyéb demográfiai jellemzőit illetően – kizárólag az 1930-as népszámlálási adatok lehetnek irányadók.

Rónai András vonatkozó adatai tévesek. Egy későbbi tanulmányában már helyes, a hivatalos népszámlálási közleménnyel egyező adatokat közöl. (lásd Rónay, Andreas: Geografische und statistische Übersicht Grossrumäniens. = Die siebenbürgische Frage. Redigiert von Dr. Emerich Lukinich. Budapest, 1940. 213.)

Hasonlóképpen tévesek a Magyar Nemzeti Bank tájékoztatójában közölt adatok, s ezzel kapcsolatban a román statisztikai évkönyvekre hivatkozás is. Az Erdély népesedéstörténetét tárgyaló munkám dokumentálása érdekében hosszú évek során minden fellelhető forrásanyagot gondosan áttanulmányozva nyugodtan állíthatom, hogy hasonló adatok nem találhatóak a román statisztikai évkönyvek (Anuarul stat. al României) egyetlen kötetében, de más kiadványokban sem. A népesség száma, valamint különböző kritériumok, s így vallásfelekezet szerinti megoszlása is kizárólag népszámlálás alapján állapítható meg, már pedig – mint tudjuk – 1930-at követően csak 1941-ben tartottak népszámlálást ezen a területen.

Amióta a görög katolikus egyház kiszakadt az ortodoxiából, a görögkeleti egyházi hierarchia soha nem adta fel arra irányuló törekvéseit, hogy az egyházzszakadás folytán elvesztett híveit visszahódítsa. E törekvések eredménytelenségét bizonyítja azonban, hogy a görög katolikus egyház híveinek száma 1880–1910 között (a nagyobb gyermekáldás következményeként kedvezőbb természetes szaporodásnak köszönhetően) jóval erőteljesebb ütemben növekedett, mint a görögkeleti egyházé, 1910-ben már 23,7%-át tették ki a jelenkori Erdély összes népességének. Ezzel szemben a görögkeletiek aránya az 1880. évi 37,2%-ról 1910-ben 34,3%-ra esett vissza. (Lásd 39. sz. tábla: A népesség vallásfelekezeti megoszlása 1880–1930 között.)

Kétségtelen, hogy az impériumváltás következtében a görögkeleti egyház pozíciója előnyösebbé vált. Noha az 1923. évi alkotmány 22. szakasza megállapítja, hogy mind a két egyház „román egyház”, még ezeket sem tekinti egyenlő jogállásúnak, amikor kimondja, hogy az ortodox egyház az államban uralkodó egyház (dominanță în statul Român), míg a görög katolikus egyháznak (csupán) elsőbbségi jogai vannak a többi egyházakkal szemben (întâietate față de celelalte culte). Ugyanígy rendelkezik az 1938-as alkotmány 19. szakasza is. Lásd Nagy Lajos: A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában. Kolozsvár, 1944. 101–108.

Habár az ortodox egyház a görög katolikus hívek áttérítésére irányuló törekvéseiben az államapparátus részéről kezdettől fogva hathatós támogatásban részesült, számottevő sikereket ennek ellenére sem könyvelhetett el. Legalábbis 1930-ig semmiképpen sem. Idevonatkozóan elég megemlíteni, hogy a görög katolikusok aránya az 1910. évi 23,7%-ról 25,0%-ra, míg az ortodoxoké 34,3%-ról mindössze 34,8%-ra emelkedett.

ad 13. o. {1740. o. 1. bekezdés}

Nemcsak a görögkeletiek, de a görög katolikusok is építettek új templomokat (pl. Marosvásárhelyen), bár az előbbieket kétségtelenül többet.

Az 1. bek. szegletes zárójelbe zárt része helyett javaslom:

„Románia 1923-ban törvénybe iktatott alkotmánya s ezzel egyezően az 1938-as alkotmány is mind a görögkeleti ortodox, mind a görög katolikus egyházat »román egyházak«-nak tekintette ugyan, de nem egyenjogúaknak. Míg ugyanis az ortodox egyházat az államban uralkodó egyháznak deklarálta, a görög katolikus egyháznak csupán elsőbbségi jogot biztosított a többi (nem román) valláskultuszokkal szemben. Mindkét román egyház jelentős összegű állami segélyeket kapott, amelyeket az állami költségvetésből évenként rendszeresen folyósítottak, s ezeket új egyházközségek szervezésére, új templomok építésére használták fel. Minthogy azonban az ortodox egyháznak nyújtott államsegélyek összege állandóan jóval nagyobb volt, ez a görög katolikusokénál lényegesen több ortodox templom felépítését tette lehetővé.”

ad 14. o. {1740. o. 5. bekezdés – 1741. o. 1. bekezdés}

Az utolsó bekezdés szegletes zárójelbe zárt része helyett javaslom:

„Erdélyben – jóllehet az írni-olvasni tudók száma 1880 és 1910 között több mint kétszeresére emelkedett – a 6 éven felüli népesség 48,5%-a még 1910-ben is analfabéta volt. Az írni-olvasni tudók aránya a legmagasabb Brassó megyében volt (82,3%), ezt követte Szeben megye (70,2%), majd 69,1%-kal Nagy-Küküllő és Udvarhely megye, végül Háromszék 66,9%-kal. Viszont az analfabéták aránya az átlagos erdélyi arányszámnál is alacsonyabb volt egyes román többségű megyékben, így például Szilágy megyében megközelítette, Alsó-Fehér, Hunyad, Kolozs, Torda-Aranyos megyében meghaladta a 60%-ot, de Máramarosban 70%-os, Szolnok-Dobokában 71%-os volt. E 30 év alatt – elsősorban a fejlett román felekezeti iskolahálózat 2813 iskolájában működő több mint 3000 pedagógus lelkes munkássága nyomán – az írni-olvasni tudó románok száma szintén megkétszereződött, magasabb arányú volt az 1912-es ökiráltságbelinél.

Nem kétséges, hogy az 1918-ig eltelt 8 év leforgása alatt is sokan megtanultak írni-olvasni. Tekintve, hogy 1880–1910 között az írni-olvasni tudók aránya évenként átlagosan 0,9%-kal növekedett, 1918-ban az analfabéták aránya már nem lehetett több 41–42%-nál. Idevonatkozó pontos statisztikai adatok hiányában azonban a fejlődés üteme csak az 1910-es adatokhoz mérhető.

Erdély egyesülése után, a felekezeti iskolák államosításával...”

ad 15. o. {1741. o. 1. bekezdés}

Az 1. bek. szegletes zárójelbe zárt része helyett javaslom:

„Erdély 7 éven felüli népességének 67,4%-a tudott írni-olvasni, városokban 83,7%, a falvakban 62,5%. Az írni-olvasni tudó falusiak aránya 1930-ban Udvarhely megyében volt a legmagasabb (84,5%), majd csökkenő sorrendben következnek: Háromszék 83,2%, Brassó megye 82,7%, Nagy-Küküllő és Szeben megye 82,0%, Fogaras megye 78,0%, Temes 77,2%, Csík 74,9%. Ezzel szemben még mindig analfabéta volt a falusi népesség 37,4%-a Szilágy megyében, 46,8%-a Torda és Bihar megyében, 47,3%-a Kolozs megyében, 50,9%-a Hunyadban, 55,2%-a Szolnok-Doboka (Szamos) megyében, 68,6%-a Máramarosban. Ugyanakkor az analfabéták összes népességhez mért aránya a Kárpátokon túli területeken viszonylag magasabb (47,4%) volt.”

ad 17. o. {1742. o. 2. bekezdés – 1743. o. 2. bekezdés}

Az első mondat után javaslom betoldani a következőket:

„A gyulafehérvári határozatot azonban sem akkor, sem később nem iktatták be Románia törvénytarába. Hiába garantálták tehát Gyulafehérváron az együttlakó népek teljes nemzeti szabadságát, ezt Bukarestben törvény nem szentesítette.”

A szegletes zárójelbe zárt rész helyett javasolom:

„Bár a párizsi kisebbségi egyezményt törvénybe iktatták, de – határozott rendelkezését megszegve – nem mint alaptörvényt, amellyel ellentétes bármely törvény, rendelet vagy hivatalos rendelkezés hatálytalannak tekintendő kellett volna legyen.

Az 1923-ban elfogadott alkotmány az országot »román nemzetállammá« nyilvánította. Feltehetően ennek kívánt nyomatékot adni a szövegezéssel, amely szerint a jogegyenlőséget és az alapvető emberi szabadságjogokat – faji, nyelvi vagy vallási különbségre való tekintet nélkül – a »románok« élvezik. Ezt tehát csak úgy lehet a nemzetiségi egyenjogúság biztosítékaként értelmezni, ha a »románok« fogalmán »román állampolgárokat« értünk.”

Helyesebbnek vélném, ha a magyarsággal foglalkozó rész a beilleszkedésével kapcsolatos fejtegetésekkel kezdődne. Ez jobban megfelel a kronológiai sorrendnek is. Ezért az idevonatkozó 26–30. oldalakat – pirossal átszámozva – a 17. és köv. oldalakhoz illesztettem.

További észrevételeimben az ekként javított oldalszámokra hivatkozom, az eredeti oldalszámokat zárójelbe téve.

Erdély népességének anyanyelvi és nemzetiségi megoszlását a 4. {32.} sz. táblán már bemutattuk, s e tábla elemzése kapcsán a repatriálók számáról is szó volt, amiért itt mellőzhetőnek vélem. Tanulságosnak vélném azonban a nemzetiségek foglalkozási megoszlásának szemléltetését. Az idevonatkozó részletes számításokat mind az összes (keresők és eltartottak együtt), mind az aktív népesség vonatkozásában elvégeztem. Minthogy az 1. {30.} sz. táblán csak az aktív népesség adatait mutattuk be, helyesebbnek vélném, ha itt az összes népesség adatait közölnénk, s így az egyes nemzetiségek egzisztenciális forrásait szemléltetnénk foglalkozási szektoronként. A javasolt 5. {33.} sz. táblát – az 1. {30.} sz. tábla összevontabb részletezésének megfelelően – röviden elkészíthetem, amennyiben javaslatom helyeslésre találna.

A fentiek figyelembevételével a szegletes zárójelbe zárt részt a következő szöveggel javasolom helyettesíteni:

„Az 1930-as népszámlálás alkalmával Erdélyben összeírt népesség anyanyelvi és nemzetiségi megoszlásáról a 4. {32.} sz. tábla ad képet. A magyar anyanyelvűek száma ekkor 1 480 712 volt, de csak 1 353 276 fő vallotta magát nemzetiség szerint magyarnak. A magyarság több mint 1/3-a a Székelyföldön, mintegy negyedrésze az erdélyi városokban s nagyjából szintén 1/4-e a nyugati határ mentén élt.

Az erdélyi magyar társadalom foglalkozási és osztálytagolódása hagyományosan bonyolultabb volt, mint a románoké. De ebben a vonatkozásban valamennyi nemzetiség sokban eltérő, sajátos vonásokat mutat, mint ezt az 5. {33.} sz. tábla tükrözi.

Ebből látható, hogy a magyar társadalom – az összes népességhez képest – kevésbé volt agrárjellegű, csupán 58%-ának megélhetési forrását biztosította az őstermelő foglalkozás (ennél kisebb arányú csak a német és a zsidó nemzetiség részesedése volt az agrárszektorban). A magyarság közel 20%-a bányászati, ipari foglalkozásból élt, 7,8%-ának létfenntartási forrása a kereskedelem, hitel, közlekedési ágazatokból származott. Viszonylag magas (2,5%) volt az alkalmi munkából élők (feltehetően javarészt naposok) aránya.”

ad 22. (18.) o. {1743. o. 3. bekezdés}

A magyar egyháztól a földreform alapján összesen 314 331 hold földet sajátítottak ki, de ebben nincs belefoglalva a róm. kat. parókiák kisajátított ingatlana. (Ez utóbbiak adatait nem ismerem.) Közli Sulyok István – Fritz László: Erdélyi magyar évkönyv 1918–1929. Kolozsvár, 1930. 72. Tehát nem közel, hanem több mint 300 ezer hold.

Ezzel szemben a két román egyház földbirtokai érintetlenek maradtak, a román felekezeti iskolák államosítása után még azokat a földeket se vették el, amelyek a felekezet tanítóinak javadalmát képezték. Sőt a román egyház parókiái és a görögkeleti püspökség (érsekség) részére még jelentős földterületeket is juttattak. (Az idevonatkozó adatokat az idő rövidsége miatt nem tudtam felkutatni.)

A szegletes zárójelbe zárt mondatot a 21. (30.) o. szövegébe iktattam, itt törlendő.

ad 23. (19.) o. {1743. o.?

A 2. bek. szegletes zárójelbe zárt mondatát jobb volna talán törölni.

Mindenekelőtt hangsúlyozom, hogy a székelyföldi telepítésre vonatkozóan semmi adatot nem találtam.

Egyébként is Erdélyben a telepések száma jelentéktelen. A források általában 4–5 ezerre (egy családot a szokásos módon 5 tagúnak feltételezve ez 20–25 ezer lelket jelent), a juttatott földet 30 ezer hektárra teszik. A telepítési akció inkább Dobrudzsára és Besszarábiára terjedt ki. Bár a Nemzeti Telepítési Hivatal állami dotációja egyes években 16–20 millió lej volt, e hatalmas összeg jó része feltehetően a korrupció csatornáiban sikkadt el. S telepések részére nyújtott állami támogatás nem lévén elegendő ahhoz, hogy lakóházat, gazdasági épületeket építsenek és gazdasági felszerelést vásároljanak, a számukra idegen környezetben nyomorba süllyedtek, tekintélyes részük kénytelen volt tönkrementen odahagyni a nemzeti ajándékba kapott földjét. (Lásd Rónay, A.: Die Wirtschaftslage Rumäniens und Siebenbürgens. = Die siebenbürgische Frage. Budapest, 1940. 326–329.)

ad 23. (19.) – 24. (20.) o. {1745. o. 2. bekezdés}

A nézetem szerint új bekezdéssel kezdendő mondat szegletes zárójelbe foglalt szövegét ekként javaslom:

„1924-től kezdve a csaknem teljesen magyar anyanyelvű Székelyföld és a határ menti sávban élő vegyes anyanyelvű (de egyes tájakon szintén magyar többségű) lakosságának elrománosítását kívánták gyorsítani azzal, hogy e terület 10 megyéjében hivatalos indoklása szerint...”

ad 25. (21.) o. {1746. o. 3. bekezdés}

A 2. bek. szegletes zárójelbe zárt rész helyett javaslom:

„... – olyan bizottságok előtt, amelyek tagjait más iskolák román tanári karából neveztek ki –, ...”

ad 24. (20.) – 27. (23.) o. {1745. o. 3. bekezdés – 1747. o. 3. bekezdés}

A magyar nyelvű oktatás helyzetéről ezen oldalakon rajzolt kép véleményem szerint olyan szemléletes és meggyőző, hogy az idevonatkozó tábla közlését feleslegessé teszi. Egyébként a táblákkal kapcsolatban az a szerény véleményem, hogy ezek számát szaporítani nem volna célszerű és a hangsúlyt inkább a népesség etnikai összetételét szemléltető táblák

közlésére kellene helyezni, miután az idevonatkozó adatok csak ezek révén lesznek áttekinthetők, szöveges felsorolásban nehezen kísérhetők figyelemmel.

ad 28. (24.) o. {1747. o. 5. bekezdés}

Marosvásárhelyen csak 1945 után létesült állandó magyar színház. A szegletes zárójelbe foglalt mondat törlendő.

ad 28. (24.) o. {1747. o. 6. bekezdés}

A 2. bekezdésben felsorolt írók-költők mellett talán érdemes volna még többet megemlíteni, mint például: Áprily Lajos, Tompa László, Kacsó Sándor, Szántó György, Makkai Sándor, Bánffy Miklós, R. Berde Mária stb.

ad 30–31. o. {1751. o. 2. bekezdés}

Szerény véleményem szerint a szászok és a svábok csatlakozási nyilatkozatairól árnyaltabban, részletesebben kellene szólni. E kérdésben a romániai történészekkel egyébként jó kapcsolatokat ápoló emigráns szász történetkutatás több ízben kifejtett állásfoglalása tekinthető elsősorban irányadónak. Különös figyelmet érdemel a medgyesi és temesvári nyilatkozatok előzményeit és körülményeit tárgyilagos alaposággal bemutató König, Walter: *Haben die Siebenbürger Sachsen und die Banater Schwaben 1918/19 bedingungslos dem Anschluss an Rumänien zugestimmt?* = *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 2. (73.) Jg. H. 1. Köln–Wien, 1979. 101–110. Vö. Clopoșel, Ion: *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România*. Cluj, 1926.; Jászi Oszkár: *Visszaemlékezés a román nemzeti komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra*. Cluj-Kolozsvár, 1921.; Gulya Károly: *Az erdélyi nemzetiségi kérdés megoldására irányuló törekvések 1918–1919-ben*. Szeged, 1961.

A Bánsággal kapcsolatban figyelmet érdemel Jakabffy Elemér – Páll György: *A bánsági magyarság húsz éve Romániában 1918–1938*. Budapest, 1939. 11–32., 36–53. Továbbá Annabring, Mathias: *Volks-geschichte der Donauschwaben in Rumänien*. Neuhausen, 1956.

A fenti forrásokra támaszkodva a szegletes zárójelbe foglalt rész helyett a következő szöveget javaslom:

„Az erdélyi szászok – miután látták, hogy a budapesti kormány nevében tárgyaló Jászi Oszkár Erdély népeinek teljes nemzeti egyenjogúságán alapuló autonómiájára tett aradi javaslatát az erdélyi románság vezetői elutasították, de egy önálló erdélyi állam általuk hagyományosan dédelgetett eszméjéről sem hajlandók tárgyalni – 1919. január 8-án Medgyesen úgy döntöttek, hogy »a szász nép a mai naptól kezdve a román birodalom tagjainak tekinti magát, fiait és leányait a román állam polgárainak«. A csekély szótöbbséggel hozott medgyesi határozat nyomatékosan utal arra, hogy e felelősségteljes lépés megtételének lényeges alapfeltételét a teljes nemzeti egyenjogúság megvalósítására tett gyulafehérvári ígéretnek képezték.

A bánsági svábok némi habozás után (eleinte a Magyarországhoz tartozás, majd önálló Bánát–Bácska semleges köztársaság, aztán a Bánát egységesen Jugoszláviához vagy Romániához csatolása mellett foglalva állást), amikor a nagyhatalmak döntése alapján megosztott Bánság Romániának ítélt részéből a szerb csapatok kivonultak és helyüket a román katonaság foglalta el, 1919. augusztus 10-én Temesvárott tartott gyűlésükön végül amellelt foglaltak állást, hogy az egész Bánát egységesen és osztatlanul a román királysághoz csatoltassék. Döntésüket azzal indokolták, hogy a gyulafehérvári határozatokban biztosítékot látnak arra, hogy népi jellegüket, anyanyelvüket politikai, gazdasági és kulturális téren szabadon és akadálytalanul fejleszthetik.

A szászok és a svábok állásfoglalása értékes támogatást jelentett a Párizsban tárgyaló román béke delegáció számára, minthogy ezek után nemcsak a gyulafehérvári, hanem a medgyesi és temesvári határozatokra is hivatkozhatott. Érthető tehát, hogy a megfontolt csatlakozási nyilatkozatok hozzájuttatták ...”

A svábok többsége Temes-Torontál megyében, Temesvár környékén élt. Tehát vagy megemlítené ez is, vagy törölné Arad megnevezése is. Inkább ez utóbbit javaslom.

ad 31. o. {1751. o. 3. bekezdés}

A zárójelbe foglalt szöveg helyett javaslom:

„A németek – mint az 5. {33.} sz. tábla tanúsítja – mindössze 54,1%-ának megélhetési forrását biztosította az agrárszektor, a bányászati, ipari foglalkozásokból a németek 24%-a, a kereskedelem, hitel, közlekedési ágazatokból 7,2%-a élt. Arányukat az előbbi szektorban csak a zsidóság múlta felül, az utóbbiban (bár nem jelentősen) a magyarság is. A közoktatási ágazatban a németek aránya volt a legmagasabb. Viszont az alkalmi munkából élők aránya tekintetében csak a románok voltak náluk kedvezőbb helyzetben.

A német parasztok általában korszerű színvonalon gazdálkodtak, ami prosperitásukat biztosította. A román parasztság érdekében hozott előnyös intézkedések folytán azonban a német (és más kisebbségi) paraszti réteg hátrányosabb helyzetbe került, ami elkeseredést váltott ki.”

ad 36. o. {1753. o. 4. bekezdés – 1754. o. 1. bekezdés}

A szegletes zárójelbe foglalt rész helyett javaslom:

„A döntés csak arra volt alkalmas, hogy érvényesítse az »oszd meg és uralkodj« elvét.

A Bécsben meghúzott határ – a trianonhoz kísértetiesen hasonlóan – gazdaságilag szoros egységeket vágott ketté, városokat fosztott meg hagyományos háttérüktől, elképzelhető közlekedési nehézségeket teremtett (például Kolozsvár–Marosvásárhely közt a közúti közlekedés csak nagy félkörű kerülővel, másodrendű mezősi utakon volt lehetséges, megszakította a vasúti összeköttetést a Székelyfölddel, aminek biztosítása érdekében a magyar kormány kénytelen volt Déda–Szeretfalva között egy csaknem 50 km hosszú új vasútvonalat hatalmas költséggel és munkaerő bevetésével igen rövid idő alatt megépíteni). Szinte lehetetlen azonban felsorolni az Erdélyt kettészelő, szeszélyesen kanyargó ki- és betüremlésekkel tarkított új határ számtalan egyéb hátrányos gazdasági következményeit.

A döntés etnikai vonatkozásban azt jelentette, hogy Magyarországhoz került (az 1930-as adatokat tekintve) több mint 1 millió magyar (az erdélyi magyarság mintegy 2/3-a) és ennél mintegy 150 ezer fővel több román (az összes erdélyi románok alig több mint 1/3-a). Dél-Erdélyben maradt viszont az erdélyi magyarság közel 1/3-a és a románság 2/3-a. Ennélfogva románok és magyarok csaknem azonos, 2/3–1/3 arányban részesedhettek mind a többségi helyzet előnyeiből, mind a kisebbségi sors hátrányaiból. Míg az egységes Erdélyben a románoknak (bár nem túl magas) abszolút többsége volt, Észak-Erdély népességének (szintén az 1930-as adatokat tekintve) 48,7%-a, tehát csupán relatív többsége volt román, a 42,2%-ot képviselő magyarsággal szemben. Az 1910-es magyar népszámlálás szerint azonban Észak-Erdélyben a románság aránya még nem haladta meg a 42%-ot, s csaknem azonos arányú (41,5%) volt az 1941-es népszámlálás szerint is. Ezzel szemben a magyarság aránya ugyanezen a területen 1910-ben 51,4%, 1941-ben 52,1% volt, tehát mindkét népszámlálás a magyarok alig változó ará-

nyú – bár szerény – abszolút többségét tanúsítja. Magyarországhoz csatolták a csaknem száz százalékban magyar Székelyföldet, de ezzel együtt román többségű megyéket is, mint például Beszterce-Naszód és Máramaros.

A fentebb felvillantott etnikai adatok is arra utalnak, hogy – jóllehet a döntés etnikai szempontból nem volt teljesen alaptalan – Erdély feldarabolása árán az etnikai feszültségeket lehetetlen feloldani, a nemzetiségi probléma igazságos megoldásának nincs más alternatívája, mint a tökéletes nemzeti egyenjogúság elvének érvényesítése az élet minden területén.”

ad 44. o. {1757. o. 4. bekezdés – 1758. o. 1. bekezdés}

Az észak-erdélyi zsidóságra vonatkozó adatok forrása:

Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, 1947.; Semlyén István: Demográfiai viselkedés – népesedési politika. 6. = A Hét (Bukarest), 1982. 36. sz. 9.

A magyarországi zsidótörvényekkel, valamint a magyarországi zsidóság ezek következtében kialakult helyzetével kapcsolatban hasznos tájékoztatást nyújt:

Száraz György: Egy előítélet nyomában. Budapest, 1976. 225–244.

A dél-erdélyi és általában a romániai zsidóságra vonatkozó források:

Carp, Matatias: Cartea neagră. Fapte și documente. Suferințele evreilor din România 1940–1944. București, 1947. III. köt. 13.; Fătu, Mihai – Spălățelu, Ion: Garda de fier – organizație teroristă de tip fascist. București, 1971. 256–365. (Lehet, hogy jelzett lapszám téves, minthogy nekem csak a könyv magyar fordítása van meg.); Congresul Mondial Evreesc Secțiunea din România: Populația evrească în cifre. Memento statistic. București, 1945. 34–55., 118–120.

Ezek alapján árnyaltabban elemezhetők a két ország antiszemita beállítottságú kormányai és mozgalmi által a zsidóságnak okozott emberveszteségek és vagyoni károk. Ezért a szegletes zárójelbe zárt egész 1. bekezdés helyett a következőt javaslom:

„A fasiszta politika legszörnyűbb gatzette a közép-kelet-európai zsidóság csaknem totális megsemmisítése volt. A Hitler hatalomra jutása után Romániában és Magyarországon egyaránt megerősödő fasiszta típusú szervezkedések – itt főleg a vasgárdisták, ott elsősorban a nyilaskeresztesek – közös jellemzője a féktelen antiszemitizmus volt, követelve a zsidóság teljes likvidálását a náci Németország példájára. Ugyanakkor a két ország kormánya is – egymást igyekezve túllicitálni a Harmadik Birodalom kegyeiért folyó versengésben – különböző diszkriminációs intézkedéseket foganatosított a zsidókkal szemben.

Magyarországon 1938-ban hozták az első »zsidótörvényt«, de Hitler igényeinek sem ez, sem a fokozatosan szigorodó további két hasonló vonatkozású törvény nem felelt meg. Noha ezek a törvények drasztikusan korlátozták a faji alapon zsidónak minősített állampolgárok politikai jogait, gazdasági és kulturális tevékenységét, odáig nem mentek el, hogy kitegyék otthonaikból, megfosszák személyes vagyontárgyaiktól s életbiztonságukat se fenyegette közvetlen veszély. A törvényesség formális elvi alapján álló magyar kormányok nem tűrtek semmiféle önkényes terror-akciót a zsidókkal szemben, s ilyenekre – egyes jelentéktelen, de halálos áldozatot nem követelő esetektől eltekintve – nem is került sor. S bár Hitler egyre ingerültebben követelte Közép-Európa utolsó »zsidó szigetének« felszámolását, a Kállay-kormány halogató taktikájának köszönhetően a magyarországi zsidók deportálása csak 1944 márciusa után kezdődhetett el, amikor a német hadsereg megszállta az egész akkori Magyarországot, s így Észak-Erdélyt is. A deportálást német tervek szerint ugyan, de a magyar csendőrség szégyenletes közreműködésével hajtották végre. Észak-Erdélyből – a haladó szellemű értelmi-

ségiek és az egyházi vezetők, köztük Márton Áron erdélyi püspök bátor tiltakozása ellenére – németországi koncentrációs táborokba szállították és pusztulásra ítélték a zsidó lakosság jelentős részét, akik többségükben magyaroknak vallották magukat.

Romániában a harmincas évek végéig nem hoztak ugyan a zsidóság helyzetét korlátozó törvényes rendelkezéseket, de az önkényes antiszemita terror-akcióknak már jóval korábban számos zsidó esett áldozatául. Vasgárdista-légionárius bandák rendeztek véres pogromokat az ország több városában. Egyedül Iași városában 8 ezer (egyes források szerint 12 ezer) zsidót mészároltak le elképesztő kegyetlenséggel. Nemcsak a gyilkosok felelősségre vonása maradt azonban el, hanem Horia Sima vasgárdista »kapitányt« a király 1940. július 4-én miniszterré nevezte ki. Rá egy hónapra királyi dekrétummal szabályozták a fajilag zsidónak minősített személyek jogi helyzetét, a zsidósággal szemben számos korlátozást vezetve be. A zsidókkal együtt a kommunistákat és a baloldali erők számos tagját koncentrációs táborokba internálták. Antonescu tábornok, akit II. Károly király 1940. szeptember 6-án miniszterelnökké nevezett ki, kényszerű távozása után pedig I. Mihály király teljhatalmú államvezetővé nyilvánított, kezdetben a vasgárdistákkal együtt kormányzott, Horia Sima helyettes miniszterelnök. Ez még mérészebbé tette a vasgárdistákat, akik – most már biztosak lévén, hogy gáztetteikért ügyse vonják felelősségre – a gazdasági élet romanizálásának jelszavával főleg Bukarestben, de országsherte, így Dél-Erdélyben is zsidó üzleteket fosztogatnak, zsidó lakásokat rabolnak ki. Későbbi megállapítások szerint az elrabolt vagyontárgyak értéke több milliárd lejre tehető. Ezt az a vizsgálat derítette ki, amelyet Antonescu rendelt el, miután a Horia Sima által 1941. január végén kirobbantott fegyveres zendülést a hadsereg bevetésével leverte. A zendülés napjaiban mintegy 200 zsidót hurcoltak a vasgárda bukaresti székházába, egy részüket a jilvai erdőben agyonlőtték, elszedték ruházatukat, kitördelték aranyfogaikat. Egy másik csoporttal a vágóhídon végeztek, majd holttesteiket a vágóhídi kampókra akasztották.

A romániai zsidóság veszteségeiről megrázó számadatokat közöl az a »statisztikai mementó«, melyet a zsidó világtkongresszus romániai szekciója Jean Cohen előszavával 1945-ben Bukarestben tett közzé. A könyv abban a vonatkozásban is hiánypótló, hogy – a szerzők rendelkezésére bocsátott levéltári anyag alapján – közli az 1941 áprilisában Románia akkori területén tartott népszámlálás alkalmával összeírt zsidók számát megynként részletezve. Ebből megtudjuk, hogy a dél-erdélyi zsidóság 1930–1941 között bár nem szaporodott, de lényegesen nem is fogyott.

Ugyanakkor – szintén levéltári forrásokra hivatkozással – az észak-bukovinai és a besszarábiai zsidóság számáról is részletesen tájékoztat. Miután ugyanis e területeket (a mai Moldáviát) a szovjet csapatok stratégiai okokból már közvetlenül a váratlan német-román támadást követően kiürítették s ennek nyomán 1941. június végén román katonaság szállta meg, még ugyanezen év végén népszámlálást tartottak. E szerint itt mindössze 127 ezer zsidót vettek számba, akiknek több mint fele, vagyis 66 ezer gettókban és lágerekben volt internálva. Ez egyértelműen azt jelenti, hogy az 1930-ban még 278 ezer lelket számláló zsidóságnak a fele sem volt már életben, a megszállás első fél éve alatt 151 ezer zsidó pusztult el. 1942 közepén, amikor összeírták a vérségileg zsidó lakosságot (recensământul loutorilor având sânge evreesc), ugyanitt már csupán 17 ezer zsidót vettek számba, ez újabb fél év alatt veszteségük 110 ezer, egy év alatt tehát összesen 261 ezer fő. Legnagyobb volt a zsidóság vesztesége az ún. masszív zsidó deportálások zónájában (zona deportărilor masive de evrei). Ez magában foglalta nemcsak az egész Besszarábia és Észak-Bukovina területét, hanem a ma is Romániához tartozó Dél-Bukovinát (ahol 1930-ban még 37 ezer zsidó élt, de a számuk 1942-ben már alig 2 és fél ezer volt), valamint a román katonai közigazgatás alatt álló Transznisztriát, azaz a Dnyeszterentúli területeket Odessza székhellyel (német győzelem esetén Hitler ezt is a

románoknak ígerte egész Bukovinával és Besszarábiával együtt), ahonnan 1943 márciusában 72 ezer zsidót deportáltak, de már korábban – becslések szerint – egyedül Odesz-szában 35 ezer zsidót öltek meg. Besszarábia és Észak-Bukovina 27 városában a 19. század vége óta jelentős zsidó népesség tömörült: számuk 1930-ban meghaladta a 163 ezret, 1942-ben a 17 ezret sem érte el. Ez is 200 kivételével Csernovicban élt, amely város 1930-ban 43 ezer főnyi zsidósága lakosságának többségét képezte. Kisinyov (Chişinău) 1930-ban 41 ezer főt számláló zsidó lakosságából a gettóba zártakkal együtt is mindössze 100 maradt. Néhány tucat zsidó élt még 3 kisebb városban, számuk 2 és 67 között ingadozott, de a többi 22 városban, amelyekben pedig egykor sok ezer zsidó élt, egyetlen lélek sem.

1930-ban az akkori Nagy-Románia területén 728 ezer zsidó élt, ebből – azonos területi alapon számolva – 1941-ben 592 ezer, 1942-ben már csak 443 ezer volt életben. Az 1942-ig eltelt 12 év természetes szaporulatát figyelmen kívül hagyva is, a Szovjetunió elleni háború első évében 285 ezer zsidó esett a fasizmus áldozatául, ebből 261 ezer Besszarábiában és Észak-Bukovinában, 24 ezer Dél-Bukovinában és Moldovában. Ám a háború az 1942-es utolsó zsidó népszámlálás után még két évig dúlt, s a front közeledtével bizonyára tovább emelkedett a kioltott zsidó életek száma, bár az idevonatkozó adatok nem ismeretesek. Tekintve, hogy a zsidó világtalálkozó statisztikai osztálya a háború után életben maradt romániai zsidók számát 335 ezerre becsülte, s ez reálisnak tűnik, ebből okszerűen következik, hogy 1942-től a háború végéig további 102 ezer zsidó életét oltották ki. Összegezve tehát a fentebb részletezett adatokat, megállapítható, hogy a háború kezdetétől a végéig eltelt 3 év alatt összesen 387 ezer zsidó esett a fasizmus áldozatául, az egykori Nagy-Románia zsidóságának 53%-a.

Romániában 1940-ben megkezdődött a zsidók tulajdonában lévő ingatlanok kiszámlálása, illetve állami tulajdonba vétele, minden kártalanítás nélkül. A felhívott forrásmű idevonatkozó, megyénként részletezett adataiból kitűnik, hogy Románia jelenlegi területén (Észak-Erdély nélkül) elkoboztak (zárójelbe téve a Dél-Erdélyre vonatkozóan kiszámított adatokat) 40 758 (2441) házas ingatlant, 461 (114) ipari létesítményt, 113 104 hektár (37 085 hektár) szántóföldet, erdőt, szőlőt. ”

ad 45. o. {1758. o. 2. bekezdés}

A kommunisták magyarországi üldözésével párhuzamosan talán jó volna utalni arra, hogy a kommunisták ellen Romániában is üldöző hadjáratot folytattak, így többek közt meggyilkolták Ocskó Terézt, Constantin Davidot, de bizonyára más adatokat is lehetne összeszedni.

ad 46. o. {1758. o. 2. bekezdés}

A román hadsereg létszáma és veszteségei a szovjetellenes háborúban a román történetírás kellemetlen kérdésköre. Óvatosan kellene bánni a forrásokkal, főleg a számokkal. Mellette megjegyzem, hogy gyermekeim a volt marosvásárhelyi ref. kollégiumban még Roller tankönyvből tanulták Románia történelmét, de Roller azóta fekete bárány.

ad 48. o. {1760. o. 1–2. bekezdés}

Helyesebbnek vélném, hogy a természetes szaporulat és a belső vándorlás erdélyi vonatkozásaival az etnikai viszonyok elemzése kapcsán foglalkozzunk. Ezért a szegletes zárójelbe foglalt 1. bek. helyett a következő szöveget javasolom:

„A világháború befejeződése után tartott első népszámlálás szerint Románia lakossága 1948-ban 15,9 millió főt számlált. A béke első éveiben regisztrált viszonylag magas, évi 25 ezrelék körüli születési, valamint egyes években a 12,8 ezrelékes átlagot is meghaladó természetes szaporodási indexeinek köszönhetően az ország népességének száma 1956-ban már megközelítette a 17,5 milliót. A születési arányszám ettől kezdve állandóan csökkenő tendenciája 1966-ban (amikor a születési ráta 14,3 ezrelékkal a mélypontra süllyedt) arra készítette a kormányzatot, hogy a folyamat megállítása érdekében mindenekelőtt szigorú feltételekhez kösse a terhesség-megszakítás engedélyezését. Sőt egyéb erélyes intézkedésekkel is igyekezett előmozdítani a népgyarapodás ütemének a lehető legmagasabb szinten tartását, hogy ezáltal biztosítható legyen a nagy-szabású népgazdasági tervek munkaerőigénye. Jórészt ennek köszönhető, hogy a rákövetkező évben a születési ráta 27,4 ezrelékre emelkedett, s bár azóta ismét csökkenő tendenciát mutat, az ország népessége 1977-ben már megközelítette a 21,6 millió főt. Így tehát Románia lakossága a háború vége óta eltelt nem egészen három évtized alatt 5,6 millióval, vagyis 35,8% arányban gyarapodott, s a IX. pártkongresszus irányelvei értelmében lakosainak száma az ezredfordulóig el kell érje a 30 milliót.”

A 2. bekezdéshez: Az aktív népesség száma már 1977-ben 10,8 millió volt, nem valószínű, hogy 1980-ra csökkent volna. De a foglalkozási megoszlásra vonatkozó adatok egytől egyig tévesek. Javasolom az általam szerkesztett tábla közlését, amely bemutatja Románia és külön Erdély népességének megoszlását foglalkozási főcsoportok szerint. Ha a tábla közlése nem látszana indokoltnak, akkor is csak az 1977-es népszámlálás adatai lehetnek irányadóak s ennek értelmében a szöveg helyesbítendő.

NB. A 47. és köv. oldalakon részletezett 1950-es és 1980-as adatok forrása feltehetően az Anuarul statistic, tehát lényegében becslés eredményei, minthogy ezekben az években nem volt népszámlálás (csak 1948, 1956, 1966, 1977-ben tartottak népszámlálást). Tekintettel arra, hogy a becsült adatok esetleges hibáiért (amelyek ellenőrzésére az idő rövidsége miatt nem vállalkozhattam) a forráshelyeket terheli a felelősség, e fenntartással nem kifogásolható a jelzett oldalak adatfelsorolása. Ellenben feltétlen indokoltnak vélem a népesség száma és demográfiai összetétele tekintetében minden adatot a továbbiak során a népszámlálások egyedül megbízható anyaga alapján módosítani.

ad 49. o. {1760. o. 4. bekezdés}

Az 1. bek. szegletes zárójelbe zárt szövege helyett javasolom:

„Az urbanizálódási folyamat felgyorsulását tükrözi, hogy 1977-ben – részben több falusi település városi rangra emelése következtében – már 9,4 millió ember élt városokban, az összes népesség 43,6%-a. A városi lakosság száma nem egészen három évtized alatt 5,7 millióval nőtt meg.”

ad 50. o. {1761. o. 3. bekezdés}

Utolsó bek. Az „atrocitásoknak” feltüntetett közönséges gyilkosságokhoz semmi köze a román közigazgatásnak. De az állítólagos „Maniu-gárdistáknak” se, akikre utóbb Maniu befeketítése céljából ráfógták az egyenruhás román katonák által szadista kegyetlenséggel végrehajtott mézárások. A sepsiszentgyörgyi múzeumban sokáig őrizték a véres fatuskókat, amelyeken fegyvertelen székelyeket fejeztek le. Ipp és Ördögkút (ahol azért lőttek főbe „több tucat” románt, mert a templomtoronyból rálóttek a magyar katonákra) nem igazolhatja Szárazajtát és Szentdomokost. Ha az előbbieket kapcsán elhallgattuk a teljes igazságot, mi indokolja, hogy az utóbbi helyeken történeteket egyszerű atrocitásnak minősítsük s elhallgassuk, hogy a halálos áldozatok száma itt jóval több volt. A székelység emlékezetéből ugyan-

úgy nem törölhető ki soha Szárazajta, mint Madéfalva. Még Titus Popovici román író is mint „szárazajtai tömegyilkosságokat” említi, hangsúlyozva, hogy a sátánnak mindkét arcát meg kell mutatni, az ippi mellett a szárazajtait is. (Lásd Beke György: Tolmács nélkül. Bukarest, 1972. 394.)

ad 51. o. {1761. o. 3. bekezdés – 1762. o. 1. bekezdés}

Nem 1945-ben volt az a bizonyos kolozsvári gyűlés, miután 1945. márc. 6-án Groza lett a miniszterelnök? 1946-ban már nem volt front!

Utolsó előtti bekezdéshez: Románia 1940 szeptemberében Bulgáriával kötött egyezmény értelmében önként lemondott Dobrudzsa déli részéről (Cadrilater), amelyet Bulgária azóta is háborítatlanul birtokolt. Ezt tehát nem a párizsi békeszerződés alapján kapta vissza, a békeszerződés legfeljebb szentesítette, ha egyáltalán ott szóba került ez a kérdés.

Az 51. o. 3. sorába az igazságnak megfelelően talán helyes volna betoldani a magyar kommunisták után:

„... – akik tömegszervezeti bázisát a Magyar Népi Szövetség helyi és megyei szervezeti alkották – ...”

ad 52. o. {1762. o. 3. bekezdés}

Véleményem szerint a Magyar Népi Szövetség jelentősége nincs kellően értékelve. Javasolom az utolsó előtti bekezdéshez betoldani:

„Mint a párt tömegszervezete, fontos szerepet töltött be nemcsak a magyarság kulturális életének irányítása, hanem politikai felvilágosítása, nevelése terén is, részt vett a mezőgazdaság kollektivizálására irányuló propaganda munkában, s ugyanakkor mint a magyarság egyetlen érdekképviselői szerve igyekezett a nacionalista túlkapások okozta sérelmekre a hatóságoknál orvoslást keresni.”

ad 53. o. {1763. o. 2. bekezdés}

Az 1952-es alkotmány első mondata szerint a RNK a városi és falusi dolgozók állama. Az, hogy „egységes nemzeti állam”, csak a későbbi alkotmányok szövegében szerepel. A következő mondat így szól: „A RNK annak eredményeként jött létre, hogy a Szovjetunió történelmi győzelmet aratott a német fasizmus felett és a *dicsőséges Szovjet Hadsereg felszabadította Romániát.*” A későbbi alkotmányok szerint a Szovjetunió szerepe csak mellékes. Talán jó volna ezeket a különbségeket finoman érzékeltetni.

ad 56. o. {1764. o. 2–3. bekezdés}

4. sorhoz: a metángáz felhasználásával nemcsak egyes városok, így Bukarest, sőt sok falu fűtését oldották meg.

Utolsó bekezdéshez: a zónákra tagolást kissé erőltetettnek tartom. Brassó, Szeben nem sorolható sorolható a közép-erdélyi zónába.

ad 58–59. o. {1765. o. 4. bekezdés}

A városi és falusi népesség számát és arányát illetően fentebb kifejtett álláspontomra hivatkozással kizárólag a népszámlálási adatokat tekintem hiteleseknek. A természetes szaporodás, a belső vándorlás etnikai vonatkozásaival helyesebb volna az etnikai statisztika kapcsán foglalkozni. Ezért a szegletes zárójelbe zárt rész helyett javasolom:

„Az 1977-es népszámlálás adatai szerint az erdélyi országrész 7 500 229 lelket számláló népességéből városokban élt 3 558 649 fő, azaz a lakosság 47,4%-a. A városi népesség aránya itt csaknem 6%-kal magasabb, mint Románia más részein. Az urbanizáció ütemének felgyorsulását tanúsítja, hogy Erdélyben a városlakók száma 1948-ban még alig 1,1 millió volt s akkori népességének mindössze 19%-át tette ki. Azóta tehát az erdélyi városlakók száma több mint háromszorosára, míg az ország más részein alig 2,2-szeresére emelkedett. Kialakult három 200 ezer lakoson felüli agglomeráció: Brassó (256 475), Kolozsvár (262 858) és Temesvár (269 353), valamint hat 100 ezren felüli: Arad (171 193), Marosvásárhely (130 076), Nagybánya (100 985), Nagyszeben (151 137), Nagyvárad (170 531) és Szatmár (103 544). Ebben a 9 városban összesen több mint 1,6 millió ember él, Erdély összes városi népességének 45,4%-a. A városi népesség nagyobb része, 1,9 millió ember a többi 103 kisebb város között oszlik meg, ami városonként 18 864 átlagos lélekszámnak felel meg. Bár ezek közül néhány város lakossága az 50 ezret is meghaladja vagy megközelíti, sok a 10 ezer lakos körüli, sőt ennél kisebb lélekszámú város, de akad olyan is, mint például a várossá nyilvánított Tusnádfürdő, amelynek lakossága 2 ezer alatt van. Sok a teendő még az utóbbi időkben városi rangra emelet mintegy 60 egykori falusi település közművesítésével, urbánus jellegük kialakításával kapcsolatban, ami elengedhetetlen feltétele, hogy rangjukhoz méltóan a fogalom demográfiai értelmében is valóban várossá fejlődhessenek.

Ugyanakkor a kárpátontúli részekben 4 város (Iași, Constanța, Galați, Craiova) lakossága haladta meg a 200 ezret, más 4 városé pedig a 100 ezret. Hozzászámítva az ország fővárosát, az 1,8 milliós Bukarestet is, e nagy városokban él az országrész 5,8 millió városi népességének csaknem 60%-a, míg 2,4 millió városi lakossága 115 kisebb város közt oszlik meg, amelyek átlagos lélekszáma csaknem 21 ezer.”

ad 59–61. o. {1766–1768. o. }

Források:

a) A nemzetiségi adatokat illetően:

Revista de Statistică 1977. júniusi száma; Scînteia 1977. június 14-i száma.

b) Az összevont nemzetiségi és anyanyelvi adatokat illetően:

Recensămîntul populației și al locuitorilor din 5 ianuarie 1977. Vol. I. București, 1980.

Vö. a mellékelt tábla adataival.

c) A nemzetiségi és anyanyelvi statisztika eltéréseit illetően:

Populația pe naționalități după limba maternă (Recensămîntul populației din 21 februarie 1956. Rezultate generale. București, 1959. 562.; Recensămîntul populației și locuitorilor din 15 martie 1966. Vol. I. Rezultatele generale. Partea întâi. Populația. București, 1969. 173–174.), valamint az ezek alapján általam szerkesztett, ide mellékelt táblák.

d) Az Erdélybe áttelepült regátiak valószínű számát illetően:

Populația după locul nașterii la recensămîntul din 15 martie 1966 (Anuarul demografic al Republicii Socialiste România. București, 1974. 452. skk.)

e) A természetes szaporodás arányait illetően:

Az Anuarul statistic által évenként közölt, területileg részletezett népmozgalmi adatok.

Ezek alapján a szegletes zárójelbe zárt rész helyett javasolom (az általam szerkesztett 6. {34.} és 7. {35.} sz. táblák közlésével együtt) az alábbi szöveget:

„... miként ezt országos viszonylatban a 6. {34.} sz. tábla, erdélyi viszonylatban a 7. {35.} sz. tábla tanúsítja.

A felszabadulás óta Romániában tartott mind a négy népszámlálás számlálólapjain külön-külön kérdőpont tudakolta mind a népesség anyanyelvét, mind pedig a nemzeti-ségét. A statisztikai szolgálat e két kérdésre adott nyilatkozatok eredményeit tükröző

tablás kimutatásokat külön-külön mégis csak 1956–66-ban tette közzé, s ezekből kitűnik, hogy a két eltérő kritérium alapján a népesség etnikai összetétele is sokban eltérő képet mutat.

Sajnálatos, hogy 1948-ban csak az anyanyelvi, míg 1977-ben csak a nemzetiségi adatokat közölték. (Ez utóbbiakról a központi népszámlálási bizottság a *Revista de statistică* c. szakfolyóiratban, valamint a párt központi napilapjában, a *Scînteia*-ban adott ki hivatalos közleményt, mely azonban az előzetes eredmények alapján csak országos adatokat tartalmaz.) Emiatt az etnikai viszonyok alakulását a szocialista Romániában nem lehet az etnikumot meghatározó azonos kritériumok alapján figyelemmel kísérni, s ez arra kényszerít, hogy egyfelől az 1948-as anyanyelvi adatok, másfelől az 1977-es nemzetiségi adatok egybevetése révén kíséreljük meg.

E csaknem pontosan 29 év leforgása alatt a románság 5,4 millióval szaporodott, ami 39,8%-os szaporodási ütemet jelent. Szemléltetőbb a kép, ha az 1977-es nemzetiségi adatot az 1956-os népszámlálás ismert nemzetiségi adataival vetjük egybe, ami a 4 milliót meghaladó, 26,7%-os román szaporulattal szemben a magyarság mindössze 119 ezer főnyi, alig 7,5%-os szaporodási ütemére hívja fel a figyelmet. Ennek következtében a románság viszonylagos súlya az 1948–56-ban még egyaránt 85,7%-os szintről 88,1%-ra emelkedett. Tudjuk, hogy kivándorlás okozta a németek és a zsidók számának jelentős csökkenését, ugyanakkor a kisebb (egyéb címszó alatt összefoglalt) nemzetiségek fogyása feltehetően asszimilációval magyarázható. Nehezebb azonban megmagyarázni, hogy a cigányok száma 104 ezerről 230 ezerre (több mint kétszeresére) növekedett, s így a magyarok és a németek után Románia nagyságrendben harmadik nemzetisége lett.

A nemzetiségi adatok forrása a népszámlálási bizottság fent említett hivatalos közleményének IV. fejezete, amelyen még az olyan jelentéktelen számú nemzetiségek, mint arománok, macedorománok, székelyek, szászok, svábok stb. is fel vannak sorolva ezen címszó alatt: »bevallott nemzetisége« (naționalitatea declarată). Ez tehát félreértetlenségül jelzi, hogy a népesség *nemzetiségek* szerinti összetételéről van szó.

Meglepő viszont, hogy a népszámlálás végleges eredményeit tartalmazó kiadvány nemcsak a már nyilvánosságra hozott nemzetiségi statisztika területi részletezését, hanem az anyanyelvi statisztika közlését is mellőzte, s ezek helyett a népesség »nemzetiség és anyanyelv« szerinti (populația după naționalitate și limba maternă) megoszlásáról együttesen ad számot. Világos, hogy az idevonatkozó adatsorok alapján sem a népesség nemzetiségi összetételéről, sem anyanyelvi megoszlásáról nem tájékozódhatunk. Bár a kiadvány bevezető szövege utal arra, hogy a 17. kérdőpont külön tudakolta a megkérdezett személyek nemzetiségét, a 21. kérdőpont pedig az anyanyelvét, egyetlen szóval se magyarázza meg, hogy e két kérdésre adott – esetenként eltérő – nyilatkozatokat milyen módszerrel hozták közös nevezőre. Ezért megmagyarázhatatlanok a két statisztika feltűnő ellentmondásai is. Így például, hogy a nemzetiség és anyanyelv szerint is románok száma 204 ezerrel több, mint ahányan (a macedorománokat és arománokat is ideszámítva) román nemzetiségűnek vallották magukat. Ugyanakkor – bár magyar nemzetiségűnek (a székelyekkel együtt) 1 706 874 személy vallotta magát – a közös nevezőre hozott statisztika szerint 36 ezerrel kevesebb, csupán 1 670 568 főt ismernek el magyarnak. De az *expressis verbis* nemzetiségi statisztikához képest minden más nemzetiség száma csökkent (a németeké 27 ezerrel). Miután pedig a nemzetiség szerint magát cigánynak valló 230 ezer lakosból mindössze 76 ezret (tehát még 1/3-át se) minősítettek mindkét kritérium alapján cigánynak, számuk 154 ezerrel lett kevesebb.

Nem tudható, mi az anyanyelve és a nemzetisége annak a 45 ezer személynek, akiket a végleges eredmények mint »eltérő nemzetiségű és anyanyelvű« (de naționalitate și limba maternă diferită) külön rovatban mutatnak ki. Ettől eltekintve ez a szám nem is

lehet reális, hiszen 1956-ban 346 ezer, 1966-ban 178 ezer volt azok száma, akik anyanyelvüktől eltérő nemzetiségűnek vallották magukat.

Erdélyben az etnikai viszonyok alakulása csak a torzított nemzetiségi–anyanyelvi statisztika tükrében vizsgálható, miután – mint említettük – a nemzetiségi statisztika országos eredményeit területi bontásban nem tették közzé. A 7. {35.} sz. tábla mutatja, hogy itt a románság viszonylagos súlya, mely 1948-ban még 65,1% volt, 1977-ig 70,9%-ra emelkedett, míg a magyarság aránya 25,7%-ról 22%-ra esett vissza (1930-ban Erdély népességének 57,8%-a volt román). E 29 éves időszakban a román szaporulat meghaladta az 1,5 milliót (ami 41,8%-os szaporodási ütemnek felel meg), míg a magyarság száma mindössze 169 ezerrel növekedett (azaz alig 11,4%-os ütemben), viszont a németek és a zsidók fogytak.

Erdélyben a románság egyre gyorsuló ütemű növekedése különösen 1956-tól kezdve figyelhető meg. Az 1956–1977 között eltelt időszakban (ez nagyjából egybevág a nagyarányú iparosítás és az urbanizáció korszakával) számuk több mint 1,2 millióval, 31,3%-kal nőtt meg. Az évi átlagban 1,49%-os növekedést azonban nem tehetett lehetővé a természetes szaporulat, melynek évi átlaga alig 0,83% körül ingadozott. Emellett figyelemre méltó, hogy a kárpátontúli románság tényleges gyarapodásának üteme ugyanezen idő alatt – az erdélyinél átlagosan mintegy 4–5%-kal magasabb természetes szaporulata ellenére – csak 24,8%-ot, évi átlagban tehát 1,18%-ot ért el. Bár ezek az adatok arra utalnak, hogy az erdélyi románság nagyarányú gyarapodása nem csekély részben az Erdélybe irányuló belső vándoráramlásnak tulajdonítható, ennek mérvéről csak közvetve alkothatunk a valóságot némileg megközelítő fogalmat. Nevezetesen az 1966-os népszámlálás eredményeinek a népesség születési helyét megyénként részletező adataira alapján, amelyből kitűnik, hogy az Erdélyben összeírt népesség 5,9%-a, szám szerint 397 373 személy kárpátontúli megyékben született. Ennek hatása az erdélyi etnikai viszonyok alakulására vitathatatlan ugyan, de e folyamattal továbbra is számolni kell, amíg az erdélyi népszaporulat nem képes kielégíteni a fejlődő ipar növekvő munkaerő-igényét.

Ezen idő alatt Erdély etnikai kisebbségei közül egyedül a magyarok száma növekedett – bár a nemzetiségi és az anyanyelvi statisztika szerint eltérő arányban –, miként az alábbi adatok mutatják.

	Nemzetiség szerint		Évi átlag	Anyanyelv szerint		Évi átlag
	Ezer fő	%	%	Ezer fő	%	%
1956–1966 közt	38	2,5	0,25	10	0,62	0,06
1966–1977 közt	54	3,4	0,31	25	1,54	0,14
1956–1977 összesen	92	5,9	0,28	35	2,16	0,10

A kedvezőbb nemzetiségi statisztika szerint is alig évi 0,28%-os magyar szaporodási ütem (láttuk, hogy a románságé ennél több mint ötszörte magasabb) lényegileg csak stagnálásnak mondható. Ám a népmozgalmi statisztika megyénként részletezett adatait tekintve úgy tűnik, hogy a magyar szaporulat ennél jóval nagyobb arányú lehetett. Az utolsó évtized (1966–1977) 9,7 ezrelék átlagos erdélyi reprodukciós indexével szemben Kovászna, Hargita és Maros megyében – ahol az erdélyi magyarság több mint 40%-a (a székelység) él – mind az élveszületések (21 ezrelék körül), mind a természetes szaporodás (10,7–11,9 ezrelék közt ingadozó) indexe magasabb nemcsak az erdélyi, de az országos átlaghoz képest is, sőt a 88%-ban magyar Hargita megyében a születésgyakoriság a kárpátontúli arányt is meghaladja, s a természetes szaporulat mutatója is csak a magasabb halandóság miatt marad egy árnyalattal ez utóbbi alatt. Az

élveszületés és a reprodukció indexe egyaránt fölülte van az országos átlagnak a csaknem 40%-ban magyar Szatmár megyében is. Ezek szerint tehát – Szatmár megyével együtt – Erdély magyarságának több mint a fele él abban a négy megyében, ahol a természetes szaporodás üteme országos viszonylatban is igen kedvező, ami elképzelhetően e megyék magyarságának arányos hozzájárulása nélkül.

Ezeknél magasabb élveszületési és reprodukciós indexeket csak Erdély északkeleti zónájának két román többségű megyéjében, Beszterce-Naszódban és Máramarosban regisztráltak. A legalacsonyabbakat viszont a délnyugati zóna szintén jelentős román többségű három megyéjében: a természetes szaporodás mutatója Krassó-Szörényben 3,8, Temesben 3,3, Arad megyében mindössze 1,8 ezrelék volt. Tekintve, hogy az alig szaporodó délnyugati zónában az erdélyi románság közel 1/4-e, míg az erőteljes ütemben szaporodó északkeleti zónában csak mintegy 12%-a él, a két zóna reprodukciós indexeinek középátlánya alacsonyabb az erdélyi átlagnál, ami a románság egészének szaporodási ütemére is hátrányosan hatott.

A magyarság tényleges szaporodásának mérvére az 1948-as és 1956-os anyanyelvi statisztika egybevetése alapján lehet következtetni. Mint a 7. {35.} sz. tábla mutatja, ebben a 8 éves időszakban számuk 134 ezerrel, évenként tehát 16 750 fővel növekedett, ami 9%-os, évi átlagban 1,1%-os növekedési ütemnek felel meg, s így akkor még a románság szaporodási ütemével azonos volt. Az évenkénti átlagos magyar szaporulatot 1956–1977 között igen mérsékeltén csak 9000 főre becsülve, ez 21 év alatt 189 ezer főt jelent. Eszerint is mindössze 0,56%-os évi szaporodási üteme még mindig csak 1/3-a ugyanezen időszak román gyarapodási ütemének. Valószínű tehát, hogy a magyarság elérte az 1,8 milliós lélekszámot, s – feltéve, hogy asszimilációs veszteségei nem túl nagyok – talán meg is haladhatja.

Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy Semlyén István romániai demográfus a Korunk évkönyvében megjelent tanulmányában – feltehetően illetékes helyről kapott információ alapján – egy figyelemre méltó adatot közölt: 1966–1977 között 11 év alatt a magyar családokban világra hozott újszülöttek hozzávetőleges száma mintegy 336 ezer volt. Ez 22,2%-a az Erdélyben regisztrált 1,5 millió élveszületett számának. Ugyanakkor – pontosan számolva – 18,8 ezrelék élveszületési arányszámnak felel meg, ami a 19,4 ezrelékes erdélyi átlagnál csak egy árnyalattal alacsonyabb. A halálozások száma – az átlagos erdélyi 10,2 ezrelék halandósági mutatóval azonosnak feltételezve – 182 ezerre tehető, s így a magyarság 11 évi természetes szaporulata nem lehetett kevesebb, mint 154 ezer fő, 8,6 ezrelék. Jóllehet 1956–1966 közt a természetes szaporodás üteme országos és erdélyi viszonylatban egyaránt csaknem 25%-kal kedvezőtlenebb volt s ezért csak 6,5 ezrelékes szaporodási ütemmel lehet számolni, a magyarság természetes szaporulata e tíz év alatt se lehetett kevesebb 103 ezer főnél. Ha abból indulunk ki, hogy 1956-ban 41 ezer híján 1,6 millió volt azok száma, akik nemzetiségileg magyarnak vallották magukat, 21 év alatt összesen 257 ezerre becsült szaporulatának hozzászámításával úgy tűnik, hogy a magyarok száma nemzetiség szerint is több lehet 1,8 milliónál.

A városokban a felszabadulás óta a románok száma ötszörösére, a németeké több mint kétszeresére, a magyaroké 88,7%-kal emelkedett. Erdély városi népességének 1948-ban 50%-a volt román, 1977-ben több mint 70%-a. A százezret meghaladó népességű városok közül Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagybánya, Nagyvárad, Szatmárnémeti lakosságának abszolút többsége 1948-ban még magyar volt, 1977-ben már egyedül Marosvásárhelyé, Kolozsvár lakóinak alig 1/3-a magyar.

A természetes és a tényleges szaporodás különbözetét jelző ún. vándorlási egyenleg megyénként ellentétes irányú vándoráramlásokról tanúskodik. Pozitív előjelű első sorban Temes, Krassó-Szörény, Arad megyében, ahol – mint láttuk – a természetes sza-

porulat nem képes kielégíteni az ipar fokozódó munkaerőigényét. Nemkülönböztetve jelentős odavándorlót vonzott Brassó, Kolozs (kiseb mértékben Széchenyi) megye rohamosan fejlődő ipara is. Harghita megye pozitív vándorlási egyenlege viszont arra utal, hogy az ott létesített új gyáregységek nagyszámú szakképzett román munkaerőt vonzottak, míg a szepes, de szakmailag képzetlen székelység elvándorolni kényszerült, hogy az ország legtávolabbi vidékein segéd munkásként kereshesse meg kenyerét. Ez a folyamat – bár kisebb mértékben – Kovászna megyére is jellemző. A többi, erőteljes ütemben szaporodó megyék jelentős vándorlási veszteségei ellenére Erdély vándorlási mérlege az utolsó két évtized alatt csaknem 90 ezer főnyi vándorlási nyereséget mutat.”

ad 61. o. {1768. o. ?}

Az utolsó bek. szegletes zárójelbe zárt része törölnél. Egyrészt mert az adatok tévesek, másrészt mert ezzel a kérdéssel a népszámlálások etnikai statisztikájának elemzése kapcsán már foglalkoztunk.

ad 64. o. {1769. o. 6. bekezdés}

Az alkotmány 22. szakasza az anyanyelvi oktatást az oktatás *minden fokán* biztosítja.

ad 64–67. o. {1769– o. ?}

A 64. o. utolsó bekezdésétől a 67. o. első bekezdéséig bezárólag törölnél. Lásd a 61. oldalhoz fűzött fenti észrevételt.

ad 67. o. {1770. o. 4. bekezdés – 1771. o. 2. bekezdés}

Talán érdekes volna közölni Erdély (1956), illetve Románia (1966) népességének foglalkozás és nemzetiség szerinti megoszlását szemléltető táblákat, mint ilyen vonatkozásban a legutolsókat. Ez esetben a románokkal foglalkozó részt is megfelelően át kellene dolgozni, illetve részletezni. Ha a táblák számát nem kívánatos szaporítani, a szegletes zárójelbe foglalt rész helyett a következőt javaslom:

„1956-ban az erdélyi magyarság (aktív és eltartottak együtt) foglalkozási főcsoportok szerint így oszlott meg (ezer fő és % szerint):

Munkás	504	32,3%
Tisztviselő és szabad foglalkozású	198	12,7%
Kisiparos	95	12,7%
Paraszt	748	48,0%
Egyéb is ismeretlen	1559	100,0%

A magyar parasztok 15,6%-a dolgozott kollektív gazdaságokban (a románoknak csak 8,8%-a) s a kisiparosok többsége is (60%) ragaszkodott még önállóságához.

1966-ban csak országos adatok állnak rendelkezésre. Ezeket erdélyi viszonylatban is irányadónak tekinthetjük, minthogy a romániai magyarság 23 ezer kivételével Erdélyben élt. A magyar munkások száma (ugyancsak az eltartottakkal együtt) 1966-ban 743 ezerre emelkedett (az egész magyarság 45,9%-át tette ki), míg a mezőgazdaságból csak 586 ezer magyar (36,2%) élt, s ezek 95%-a már a kollektivizált közös gazdaságok-

ban. A tisztviselők és értelmiségiek, valamint a kisiparosok száma és aránya alig változott, de ez utóbbi kategóriában is a szövetkezeti szektor dominált már.”

Utolsó, illetve utolsó előtti bekezdéshez: Vigyázat! Kovászna megyében a magyarság aránya 78%, Hargita megyében 84,5%, Maros megyében csak 43,7%. A székelység foglalkozási megoszlására ezért a megyék adatai alapján nem lehet okszerűen következtetni. Inkább azt javasolnám, hogy emeljük ki a legiparosodottabb megyéket (Brassó, Kolozs, Szeben, Hunyad), ezzel szemben említsük meg a legkevésbé iparosítottakat (Beszterce-Naszód, Szilágy, Szatmár), mutassunk rá arra, hogy a 3 székelyföldi megye ipari fejlettség szempontjából az erdélyi átlaggal nagyjából azonos, és hogy 1966 óta mennyivel emelkedett ezekben a megyékben az ipari munkásság száma és mennyivel csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma.

ad 68. o. {1771. o. 4. bekezdés}

Megemlíteném vélném, hogy a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa általában évente egyszer tart üléseket, amelyeken a kinevezett tagok román nyelven szólalnak fel, hogy az elhangzottakat a meghívott román vezetők is értsék.

ad 69. o. {1773. o. 1. bekezdés}

Betoldandó, hogy *magyar* (vagy más kisebbségi) tagozatos osztályt csak 36 jelentkező esetén lehet létesíteni, s ha a jelentkezők száma ennél kevesebb, azokat a román tagozathoz irányítják. Román tagozatot már 3 jelentkező esetén is létesíteni kell.

ad 70. o. {1774. o. 2. bekezdés}

Értesülésem szerint a marosvásárhelyi Orvostudományi Intézetben a magyar nyelvű oktatás ebben a tanévben teljesen megszűnt. Az adat ellenőrizendő.

ad 71. o. {1774. o. 2. bekezdés}

Kolozsvárott 1945-től működött egy magyar nyelvű Mezőgazdasági Főiskola is, nem tudom, mikor szűnt meg.

A magyar előadási nyelvű főiskolákon 1957/58-ban 4082 magyar anyanyelvű diák tanult. (Takács Lajos cikke: Korunk, 1959. 6–8. sz.)

ad 73. o. {1775. o. 5. bekezdés – 1776. o. 2. bekezdés}

A zeneszerzők közt megemlíteném még Birtalan József és Szabó Csaba (utóbbinak Magyarországon is megjelent több szerzeménye).

A felsorolt magyar tudományos kiválóságok teljes keresztnévét is fel kellene tüntetni. Okvetlen megemlíteném még: Nyárády Erazmus (Románia flórájáról írt többkötetes művet román nyelven), Nyárády Antal botanikus (Románia mézelő növényeiről írt nagy értékű könyve stb.), Kelemen Attila (Románia madárvilágáról írt magyar nyelvű könyve, melyet úgy tudom, románra is lefordítottak), Spielmann József (orvostörténeti könyvei és cikkei) stb.

ad 74. o. {1776. o. 4. bekezdés}

Az egyházaknak szigorúan tilos bárminemű adatot közölni. Nem lesz ebből kellemetlensége az adatközlőnek?

ad 75. o. {1777. o. 1. bekezdés}

Erdélyben a németek száma az 1977-es népszámlálás szerint 323 477 volt. 1950–1982 közt 130 151 német (szász és sváb) vándorolt ki a Német Szövetségi Köztársaságba. (Wagner, Ernst: Die Bevölkerungsentwicklung in Siebenbürgen. = Epoche der Entscheidungen. Die Siebenbürger Sachsen im 20. Jahrhundert. Köln–Wien, 1983. 84.)

*

Észrevételeimmel igyekeztem lelkiismeretesen eleget tenni a kapott megtisztelő megbízatásnak, érthető kíváncsisággal várva a bírálatot, hogy munkám – legalább részben – nem volt-e hiábavaló.

Budapest, 1985. március 14.

A TÁBLÁZATOKHOZ FÜZÖTT ÉSZREVÉTELEK

Az egyszerűség kedvéért pirossal sorszámozott táblázatokon szintén piros színnel eszközölt javítások, kiegészítések igazolását az alábbiakban részletezem.

ad 1. sz. tábla.

A széntermelés 1921. évi mennyiségét az Anuarul statistic al României 1923, 169. alapján jegyeztem be. Talán érdemes volna megjegyezni, hogy Nagy-Románia összes széntermelésének több mint 83%-át Erdélyben bányászták ki.

A sókitermelés általam bejegyzett 1912–1920 közötti évenkénti mennyisége jelzi a termelés csökkenését az impériumváltás óta. Forrás: Anuarul ... 1923. 176–177.

Említésre méltó adat az is, hogy Nagy-Románia összes erdőterülete ezer hektárra kerekítve 7094 volt, amiből 3998 esett Erdélyre, azaz 56,4%. Forrás: Anuarul ... 1923. 49. Az erdővel borított terület 1935-ben 6448 ezer hektárra, az erdélyi erdőségeké pedig 3282 ezer hektárra csökkent.

ad 2. sz. tábla.

Thirring a jelzett helyen csak a II. bécsi döntéssel visszacsatolt erdélyi és kelet-magyarországi részek demográfiai adatait közli, ezért a rá való hivatkozás téves, mellőzendő.

A trianoni békeszerződés alapján Romániához csatolt terület 1910. évi népességének számára, valamint anyanyelvi és vallásfelekezeti megoszlására vonatkozó adatok a következő forrásokból meríthetők:

- A háború előtti Magyarország statisztikai adatai a megmaradt és elvesztett területek szerint részletezve. Magyar Statisztikai Szemle (a továbbiakban MStSz) I. évf. 7–8. sz. Budapest, 1923. 288–306.

– Jakabffy Elemér: Erdély statisztikája. Lugos, 1923.

Jakabffy e terület 1910. évi népességének számát, anyanyelvi és vallásfelekezeti megoszlását – megyék, járások szerint tagolva – községenként közölte, a felsorolt községeket e területen 1920-ban végrehajtott népösszeírás eredményeit betűrendes helységnévtár formájában tartalmazó alábbi kiadvány alapján azonosítva:

– Martinovici, G. – Istrati, N.: Dicționarul Transilvaniei, Banatului și cerorlalte ținuturi alipite. Cluj, 1921.

Am Jakabffy statisztikai összeállításában – A Dicționarul... adataival egyezően – szerepel még az a három község is (Káptalanfalva, Módos, Párdány, összesen 8 ezer lakossal), amelyeket a Belgrádban kötött 1923. évi határkiigazítási egyezmény értelmében (tehát az 1920. évi népösszeírás után) Románia átadott Jugoszláviának (akkor még S.H.S. királyság), hiányzik viszont a cserébe kapott 10 község (Csene, Karácsonyliget, Kiskomlós, Lacunás, Nagyzsám, Óbáb, Öregfalu, Pusztakeresztúr, Újvár, Zsombolya, összesen 26 ezer lakossal). A határkiigazítási egyezmény következtében az érintett terület népességének számában és összetételében beállott változásokat feltehetően a MStSz fenti közleménye se vette figyelembe.

Nyilvánvaló tehát, hogy a fenti források adatai nemcsak pontatlanok, de ellentmondóak is. Ennek felismeréséből csak azt a következtetést vonhattam le, hogy a ténylegesen (tehát a román–jugoszláv határkiigazítás figyelembe vételével) Romániába bekebelezett terület 1910. évi népességének számát és demográfiai jellemzőit – legalábbis a trianoni békeokmány értelmében részekre darabolt megyék tekintetében – csakis a vonatkozó népszámlálás községsoros adatanyaga alapján lehet hitelt érdemlően megállapítani, éspedig:

– A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Statisztikai Közlemények (a továbbiakban MStK), Új sorozat 42. köt. Budapest, 1912.

[...]